

MARGÓCSY ISTVÁN

„...Mint napszámos nyúlok íróeszközömhöz...”

Az irodalmi tevékenység mint munka és vállalkozás*

(Vázlat a 19. századról)

Petőfi Sándor 1847-ben, azaz már befutott, elismert íróként így vall arról, miként is látja saját tevékenységét: „Így csaljuk meg ezt a vén hajdút, ki engem / Hej, maholnap megint a dologra kerget... / Egykor a hírvágyat hátamra ültettem, / S most le nem hanyhatom a már megúnt nyeret. / Nem a hír, nem a hír többé, mi ösztönöz, / Hogy munkába öljek napot és éjszakát! / Mint napszámos nyúlok íróeszközömhöz, / Aki a sátánnak elalkudta magát.” (*Arany Jánosnál*) E strófában, mint látjuk, az írásnak kétféle megközelítése is említésre kerül: a pályakezdő költő azért kezdett írni, mert költői hírnévre vágyott, s az elismerés reményében oly tevékenységbe kezdett, melynek (mára) másik oldala is látványossá vált: az írói tevékenység most már munkának minősül, melyet időpusztító, „dologra kergető” kényszer alatt végez a „napszámos”, aki szerint e munkatevékenységet már nem a költői hírnév „isten” ígérete legitimálja és garantálja, hanem a „sátánnal” kötött, feltehetően piaci alku.

E megnyilatkozás azért érdemel különös figyelmet, mert ritka élességgel fogalmazza meg azt a hatalmas irodalomszociológiai és irodalomszemléleti korszakváltást, amelynek során a régebben dicsvágyó költői áldozatként felfogott írói alkotás az önfenntartó termelő (fizetett) munka kategóriájába csúszott át.

A 19. század első harmada

A 19. század elején az irodalmi (azaz az egységesként felfogott írói-költői-tudósi) tevékenységet még nem hozták semmiféle kapcsolatba gazdasági mozzanatokkal: az író gazdagsága vagy szegénysége az írás vonatkozásában magánügynek minősült; ahogy Kis János megfogalmazta: „Két oly igen különböző, sőt ellenkező gondok, millyenek a' mindennapi éleletről, és a' halhatatlanság' koszorújáról való aggódás nem férnek össze az emberi szivben.”¹ Az írók megélhetése nem került be az irodalomról szóló diskurzusnak semmiféle osztályába, s ennek alapján az a kérdés sem merült fel, hogy az írónak írói alkotásáért valamiféle ellenszolgáltatás, anyagi juttatás járna. Az irodalom olyannyira a „szellemi” birodalom részeként működött (vagy legalábbis így volt elképzelve),

* A tanulmány nem az irodalom 19. századi kapitalizálódási folyamatának történeti-szociológiai leírását adja, hanem csak azt akarja szemléltetni, hogyan élték meg a magyar írók az irodalmi világ átalakulását, s hogyan vélekedtek irodalom és gazdaság kapcsolatáról.

¹ Kis János, *Az Írók megjutalmaztatásáról*, Tudományos Gyűjtemény, 1828/III, 74.

hogy az anyagi jellegű vonatkozások felvetése blaszfémiaként hatott volna. Hogy az író miféle célképzet jegyében nyúlt az írotollához, abban természetesen jelentős eltérések voltak tapasztalhatók, de a célképzet mindig közvetlen módon kapcsolódott a „szellem” transzcendenciájához, a Múzsák „égi” jellegéhez, s földi haszonleséssel nem is érintkezhetett – hiszen az írás megalkotása oly „áldozatként” fogalmazódott meg, amellyel az alkotó az istenek, a múzsák előtt mintegy kinyilvánítja hódolatát, s az áldozat révén beavatást remél vagy nyer a halhatatlan művészet templomként elképzelt birodalmába. Kazinczy Ferencnek ama fiataalkori verse (eredetileg, 1787-ben: *Az áldozat*; megjelenésekor, 1825-ben: *Az áldozó*), amelyet olyan fontosnak tartott, hogy tervezett verseskötetének élére helyezte volna, nyíltan ki is mondja, sőt bemutatja ezt az áldozati aktust: „Sípját s e koszorút s nyiló korának / Díszét, homloka fürtjeit, Cronión / Hármaskréi, hűvetek sajátúl / Nyújtja tinéktek” – íme, a költő áldozatot mutat be, természetesen a Gráciáknak, s azt kéri, hogy az áldozat elfogadásának zálogául fogadják be őt és művét a művészet transzcendens értéktartományába: „S titkos bájotokat lehellej menyei / Ajkatok dala zengzetébe!” (Megjegyzendő, hogy ez az isteneknek bemutatott áldozat nem azonos azzal az áldozat-ideológiával, amelyet a római élet-feláldozások mintájára a későbbiekben a költő önfeláldozásaként, a nemzet érdekében hozott felajánlkozásaként értelmeztek és alkalmaztak.) A költészet egészét ugyanilyen áldozatként mutatja be Vályi Nagy Ferenc *A Poézishoz* című versben, az *Ódák Horátz mértékeinn* című kötetben (1807) – „A Hit óltárát mikor áldozattal / Megrakom, buzgónn, hogy az Ég kinyíljon / Füstinek, lantolsz velem...” –, de ugyanez a szemlélet olvasható ki a programként is értelmezhető *A nagy titok* című Kazinczy-epigrammából (1808): „Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted / Szántás és vess, s hagyjad másnak az áldozatot!”

S ha meglepő is, tulajdonképpen érthető, hogy az *áldozat* kategóriáját a befogadókra is lehetett alkalmazni, s az elkészült írások fogyasztását is el lehetett határolni akár az olvasó érdekeitől, akár esztétikai vagy tudományos érdeklődésétől is. Hiszen az az elvárás is megfogalmazódott, hogy a magyar könyveket megvenni kell vagy illik, egyszerűen a megszületett mű iránti hódolat és elismerés látványos jeleként: „Hogyha Magyar könyvére találsz, jó légyen, akár rossz; / megvegyed: ámbátor olvasod azt soha sem.”²

Kazinczy epigrammája azonban még egy szempontból figyelmet érdemel: az írói áldozatot durván szembeállítja a (fizikai) munkával – a szántás-vetés s a hozzá hasonló (fizetett) tevékenység elvileg nem is érintkezhet az irodalmi alkotás szentségével. E szembeállítás máshol is, nyíltabban is megfogalmazódik akkor, amikor egyáltalán felmerül az írói munka pénzbeli jutalmazása, elsősorban nyilván olyan, súlyosan elítélt írói alkotások ellenében, amelyek valamely aktuális érdek szolgálatában fogadtak volna el anyagi ellenszolgáltatást. Például Kazinczynál egy korai levelében: „Jobb kapálni, mint írni ’s nyomtatni, ha nyereséget keresünk”;³ Kisfaludy Sándornál (vagyis a Füredi

² FÁBCHICH József, *Magyarra fordított Pindarus*, Győr, Streibig József betűivel, 1804. [a mottóban]

³ Kazinczy Ferenc – Névtelennek, Regmec, 1793. augusztus 8. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, 1–21., kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban *KazLev*), 2/430, 317.

Vida álnevű szerzőnél): „a Literátor nem bérért futtya a pályát, hanem hogy érzeményit és gondolatit magával rokon szívekkel és megosztván örömet adgyon, és költsönösen vegyen”;⁴ Kölcseynél valamivel később: „ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint a ki napszámért kapál”;⁵ Pázmándi Horváth Endrénél: „A béren munkát, kedvet nem nyerhet az alkvó, / Ezt egyedül megadott böcsület görjesztheti bennem”.⁶ Az írói alkotás fensége és eleganciája ezek szerint nem fér össze semmiféle jutalmazással – az író a maga dolgát (áldozatát) aszketikusan végzi. Ez az aszkézis, az elzárkózás a szellemi alkotás díjazásától aztán előírásként is megfogalmazódik, jópár traktátusban. A tizeshuszas évek fordulóján a Tudományos Gyűjtemény hasábjain terjedelmes vita folyik a kultúra előmozdításának módozatairól, s ennek során végletesen szigorú, aszketikus életparancsok is felhangzanak az írókat illetően, mondván, a kultúra felvirágzásának szinte előfeltétele, hogy az író kizárja érdeklődési köréből az anyagi jólétet. S ha az egyik szerző állásfoglalásában azt olvassuk: „akkor virágoznak legjobban a Tudományok, ha kevesebb a pénz s a gyönyörűség. – Nints a Muzsáknak a Venussal s Bachussal semmi szoros szövetkezések. Külön laknak azok. Szentek azok. A Luxust s henyélést utálják, megvetik, és a magok tisztelőiket a testiekről a Lelkiekre felemelik”,⁷ akkor a másik vitapartner még keményebben fogalmaz: „egyedül a nagy Világi bóldog állapot az, a melly mind nekik [íróknak, tudósoknak], mind a Tudományoknak végső veszedelmet okozhatna; mellyre nézve a közönséges igazgatásnak semmire inkább vigyázni nem kell, mint arra, hogy ők igen bóldog állapotban ne lehessenek, és az életre s annak könnyebbségeire tartozó dolgokban ne bújálkodhassanak”.⁸ Sőt még azon esetekben is, amikor nemzetileg osztott jutalom érte a költői tevékenységet (leglátványosabban az 1810-es évek végén alapított Marczibányi-jutalom esetében), a kitüntetett szerzők zavarban látszottak lenni a pénzjutalom elfogadását illetően, hiszen, amint el is hangzik a folyóirat főszerkesztőjétől, Thaisz Andrástól, a Szép-Literaturai Ajándék 1824-es apológiájában: „mivel azon derék Hazafiak [...] nem kötelességből, nem pénzért, hanem tsak multságért s a Nemzeti Literatura eránt való szeretetből írnak”.⁹

Az áldozatos írói tevékenységet úgy fogták fel, mint ami a földi-anyagi érdekek és értékek tartományán *kívül* helyezkedik el, s ezért az írói alkotást jutalmazhatatlannak tekintették – kizárólag önértéket tulajdonítottak neki; amint a jeles költő, Virág

⁴ FÜREDI Vida [KISFALUDY Sándor?], *A recensiókról*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/VI, 12.

⁵ KÖLCSEY Ferenc, *Paraneisis = K. F. Összes Művei*, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 1114.

⁶ PÁZMÁNDI HORVÁTH Endre, *Kisebb költemények*, Pest, Beimer József, 1832, 72. (Megjegyzendő: 'alkvó' = aki alkuszik, feltehetőleg pénzért.)

⁷ KOVÁTS Sámuel, *Igaz-e, hogy a Tudományok inkább rontják, mint javítják az Elméket s az Erkölsöket?*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/X, 61–72.

⁸ MOKRY Benjámín, *Némelly gondolatok és elmélkedések a Tudósokról közönségesen*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/XII, 30–67.

⁹ THAISZ András cím nélküli írása, Tudományos Gyűjtemény, 1824/I, 104. – E kérdéshez lásd RÁKAI Orsolya, *A magyar nyelv ünnepe?: Tiszteletadás a magyar literatúrának - a Marczibányi-jutalom első két kiosztása = Az irodalom ünnepei: Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., PIM, 2000, 67–86.

Benedek fogalmazott: „A nemes Virtus: maga ő magának / Bére, jutalma”.¹⁰ A költői tevékenység értékét az adja meg, hogy befogadó közönsége (a nemzet) emlékezni fog rá, s hálával fogja megörökíteni az alkotó emlékét – ennél többet, azaz a jelenkori befogadás elismerő gesztusait, szinte említésre méltónak sem találja. Berzsenyi Dániel hasonlóan nyilatkozik Orczy Lőrinc emlékét idézve fel: „Hagyján! aki úgy élt, mint te, s úgy énekelt, / Nem kér lelke hiú gyermeki bábokat; / Önnérvése dicső Pantheon annak és / A jók szíve alatt fennmaradand neve”.¹¹ A költő azért ír, hogy neve fennmaradjon, dicsőségben, s emlékezetét a nemzet úgy őrizze meg, hogy nevét a dicsőség oszlopára felvéssze.¹² Ez az óhaj (és törekvés) számtalan megfogalmazásban és akcióban rögzült (legyen elég csak egyet felidézni, a Csokonai-emlékoszlop első említését; Cserey Farkas írja 1805-ben: „[M]i a *Háláados Nemzet* nevébe ezen Hazai Verselőknek emlékezte állandosítására lakta helyén álitatnánk edgy Monumentumot”¹³), s ennek a szemléletnek lesz legnagyobb szabású kinyilatkoztatása majd Széchenyi István Üdvlede-terve, amelynek alapján egy nagy nemzeti emlékhelyre gyűjtené össze a hálás nemzet legnagyobb fiainak sírját, oszlopát, emlékhelyét.¹⁴ De ugyanez az idea vezette Toldy Ferencet, mikor a városligeti tó szigetére tervezte volt meg nagy íróink emlékoszlop-kiállítását, s ez az idea nyert részleges megvalósulást a Nemzeti Múzeum kertjében Kazinczy Ferenc, Berzsenyi, Kisfaludy Károly, később Arany János s mások szobrának felállításával.

Mindemellett természetesen megfogalmazódtak olyan elképzelések is, amelyek szükségesnek vélték, hogy az írók – ha már saját birtokuk vagy örökségük nincsen – valamilyen módon mégiscsak biztosítsák életük anyagi feltételeit. Ezek az ötletek azonban mindvégig a hagyományosan mégiscsak működő mecénatúra intézményét célozták meg, s a nemzet nagyjait (azaz a gazdag arisztokratákat) próbálták rávenni arra, hogy támogassák a kulturális szereplőket; ilyen próbálkozásai voltak Csokonaiak, mikor körbeudvarolta a felvilágosultnak tekintett főurakat (Széchenyi Ferenc, Koháry Ferenc, Festetics György, Erdődy grófné, Rhédei Lajos); s ennek az elképzelésnek kiterjesztése (és az adakozó személyétől függetlenített változata) volt az a terv, amelyet az írói aszkézist elutasító Kis János dolgozott ki, s amely szerint, mivel a „jeles írók tsak a nagy szegénység epesztő gondjaitól üres és szükségtől le nem nyomott lélekből válhatnak”, s „a pénznek, vagy pénzt-érő haszonnak keresésétől, mellyre minden ember olly hatalmas erő által vonattatik, az írókat egy általán fogva eltiltani, felettébb sanyarú törvény s szeretetlenség volna”, bevezetendő lenne „a tudományok

¹⁰ VIRÁG Benedek *Lantomhoz* című verséből (1799).

¹¹ BERZSENYI Dániel *Orczy árnyékához* című verséből (1809).

¹² E kérdéshez lásd PORKOLÁB Tibor, „*Nagyjainknak pantheonja épül*”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Bp., Anonymus, 2005.

¹³ Cserey Farkas – Kazinczy Ferenchez, Kraszna, 1805. április 8. = *KazLev*, 3/746, 316.

¹⁴ „A hazáért jól érdemlettek tetemeit pedig kitünőbb helyen egyesíteni és ezen utolsó tisztelet által is hálával koszoruzni az érdemet, nem csak nem helytelen, sőt minden nemesebben gondolkozó előtt annyira utánzásra méltó, miszerint valóban nem volna pirulásra legkisebb ok is[.]” SZÉCHENYI István, *Üdvlede: Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékivel*, Pest, Trattner-Károlyi, 1843, 131.

országában” is az a rendszer, amely az államhivatalokban már működik: kapjanak az írók-tudósok is folyamatosan biztosított fizetést az országtól.¹⁵ Ilyen típusú támogatás volt Horvát István 2000 forintos évdíja, amelyet Deák Ferenc javaslatára szavazott meg az országgyűlés 1836-ban,¹⁶ s az ilyen típusú „ösztöndíjat” még a testületektől tartózkodó büszke Petőfi is elfogadta volna.¹⁷

Úgy vélem, ennek a mecenatúrára építő elképzelésnek volt „államosítása” a harmincas évekre az országos akadémiai kezdeményezés, amely a kiválasztott íróknak-tudósoknak oly évjáradékot biztosított, amelynek alapján mintegy „szabad” értelmiségiként dolgozhattak, s alkothattak, az anyagi gondok fenyegetése nélkül.

A 19. század középső harmada

A harmincas-negyvenes évek fordulójára e helyzet radikálisan megváltozott: az irodalom a piac részévé vált, az írók pedig piaci aktorokként tudtak vagy kényszerültek szerepelni. Míg a század első évtizedeiben a piac legfeljebb úgy érzékeltette hatását, hogy az író – aki vagy saját vagyonából vagy az előfizetők pénzéből előre kifizette a könyvkiadót, hogy jelentesse meg a könyvet – a későbbiekben csak abban reménykedhetett, hogy ha elfogyott a megjelent könyvhalmoz, visszakapja pénzét, vagy annak egy részét (ily tervezgetés olvasható ki a Kazinczy és Berzsenyi közti többszöri levélváltásból, ahol Kazinczy tanácsokkal látja el a könyvét Pesten kiadni szándékozó Berzsenyit),¹⁸ addig a negyvenes évek elejére minden szereplő számára világossá válik

¹⁵ Kis János, *Az írók megjutalmaztatásáról*, Tudományos Gyűjtemény, 1828/III, 73, 76. Kis János esetében persze kiemelendő, hogy ő már a század elején (1804) vállalta (az is igaz, hogy csak barátjával, Kazinczyval folytatott magánlevelezésben), hogy bizonyos fordításokat (például a *Flóra* című sorozat esetében) egyértelműen pénzért készít el: „Igen kemény kéntelenség alatt vagyok, melly szerént ollyas mit kell írnom, a mit a könyvárosok kívánnak. Míg annyi pénzetskére szert nem teszek, a mennyiből szükségnek idején élélhetnék, mind addig kéntelen leszek szegénységemből származó nyughatatlanságomat ekkép is enyhíteni. [...] Ebben melleleg az is lenne tzelom, hogy munkáimból valami kis jövedelmet vehetnék; mert akarmiképp vizsgálom sorsomat, úgy találom, hogy erre is igen szükséges tekéntenem.” Kis János, *A magyar Páméla*, s. a. r. LABÁDI Gergely, Bp., reciti, 2014, 14–16.

¹⁶ VASS Bertalan, *Horvát István életrajza*, Bp., MTA, 1895, 472. Figyelemre méltó, hogy Horvát folyamatosan kapott évdíjat Ürményi József országbírótól és a zirci apáttól is: *Uo.*, 455, 459.

¹⁷ „Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcszáz pengőforintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privat embertől a félvilág sem kellene ajándékban; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyesmire csak gondolni is.” Petőfi Sándor – Arany Jánoshoz, 1847. február 23. = PETŐFI Sándor *Összes Művei*, kiad. KISS József, V. NYILASSY Vilma, Bp., Akadémiai, VII, 1964, 48.

¹⁸ Két példa: Berzsenyi írja 1812. február 5-én Kazinczynak: „értekezzenek valamelly typographussal ’s adják tudtomra, mennyi pénz leszen szükséges gyűjteménykém kiadására, hogy én a’ pénzt jókor elkészíthessem ’s nékiek meg küldhessem, vagy ha magam mehetek, tudjam mennyit kelljen vinnem” (KazLev, 9/2145, 278); Kazinczy írja Berzsenyinek 1811. május 22–23-án: „Paur Antal Vitkovicsnak annyi pénzt ad kölcsön, a’ mennyi arra kell, hogy a’ Dayka ’s Berzsenyi Verseik, bár melly csínosan, kinyomtattathassanak, ’s árokért addig váraozik, a’ meddig az exemplárokból kitelik a’ visszafizetendő pénz.” (*Uo.*, 8/2009, 537.)

(persze kinek öröme, kinek bánatára), hogy az irodalmi alkotás nem más, mint piacra való termelés, s az irodalmi mű: áru. Ennek a kapitalizálódási tendenciának nyílt ideológiáját Széchenyi István mondta ki, aki a szellemi termékek adásvételét brutális egyértelműséggel azonosította az árukereskedelemmel:

Néhány kevés évvel ezelőtt nemcsak nem adott senki is írott munkáért sokat, sokért tán legkevesebbet sem, de a nemzetnek többsége még szegénynek, vagy legalább nemes emberrel össze nem igen férőnek tartá, észszülemény által nyerekedni akarni; s a pénzért dolgozás s fáradalom inkább csak a nagy-, vagy inkább privilegiált-urilag becsmérlett mesteremberek, és csak felette kevéssé méltatott kalmárok köreibbe tartozónak itéltetett, úgy szólván, köz megegyezésként. [...] Már ha gyapjumat nem ajándékozom, sőt áron alul sem adom el, ámde az érte jött pénz részét tán okkal móddal a haza oltárára teszem, miért adnám könyvemet ingyen vagy kelendőségén alul?,

s aki egészen odáig is elmegy, hogy miközben dicséretre méltónak mondja a sikeres vállalkozót, a piaci bukás kockázatát sem tekinti kivetnivalónak:

Árulja könyvét bármilly drágán akárki, mi közünk hozzá? Kinek drága, álljon odébb, s irjon, ha birja, drágábbat; s ha könyvének nincs becse, ám rajta szárad, ha pedig elkél, érdekesb voltának jele, és éljen a sikeres, jó tapintatu fáradozó, és példája buzdítson.¹⁹

A negyvenes évek elejére, a folyóirat-irodalom kibontakozásával, a könyvtermelés tömegessé növekedésével válik természetessé, hogy az írók a publikációikért honoráriumot kapnak: míg Kisfaludy Károly az Aurora esetében csak szerkesztői díjazást nyert, s a közleményekért nem fizetett (s így szeretett volna jó üzletet csinálni), s míg a Regélő esetében még Róthkrepf (Mátray) Gábornak sem jutott eszébe,²⁰ hogy néhány példány juttatása mellett fizessen is a szerzőknek, addig a negyvenes évek folyóiratai már úgy fizetnek a közleményekért, hogy egyeseknek akár életvitelszerű megélhetést is biztosíthatnak.²¹ A század vége felé keletkezett írói visszaemlékezések a negyvenes évekre tele vannak olyan emlékekkel, adatokkal, amelyek az írói honorárium kérdését járják körül, s ezzel úgy emelik ki az anyagi juttatás problémáját, mintha az a korszak alapkérdése lett volna, hogy azt is hangsúlyozzák, mennyire új

¹⁹ SZÉCHENYI, *i. m.*, 55.

²⁰ FRANKENBURG Adolf, *Emlékiratok: Az „Őszinte vallomások” folytatása*, Pest, Emich Gusztáv, 1868, I, 113.

²¹ Petőfiről igen sok ismerőse úgy emlékezik majd meg, mintha ő lett volna az első, aki kizárólag irodalmi jövedelmeiből élt meg. E kérdésről lásd MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet: Petőfi mint modern polgári író* = M. I., *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 52–79.

volt ez a piaci elkötelezettség;²² s a korszak szinkrón szereplői is sokszor nyilatkoznak az irodalmi élet piaci jellegéről. Tompa Mihály például nagyon durván jellemzi az írói adás-vétel működését, amikor saját anyagi érdekeit előnyben részesíti barátai csoporttudatos önkorlátozásával:

Én nem bálványozom a pénzt, de bőségében nem vagyok, s gyakran igen nagy szükségem van rá [...]. Ha én kizárólagosan Jókaynak írok, keresek minden hóban 7 ft 30 kr, s mi ez? és többet nem szerezhetek, pedig annyira is szükségem volna gyakran; micsoda jellemtelenség volna abban: mindketőnek írni? Semmi! becsületes keresetmód! [...] Barátom! fájdalmasan fogod megösmerni majd hogy az irodalomban vásáron vagyunk; fájdalom hogy így van, de nincs másképp [...].²³

Sőt, az irodalom piaci jellege nyílt megfogalmazást is nyert a korszak e szempontból talán legérdekesebb vitájában, Vahot Imre és Jókai között (1847-ben), amely vita természetesen úgy is értelmezhető, mint két, egymással éles konkurenciaharcban álló folyóirat vállalkozásainak önideológiája. Vahot Imre, aki korszakának egyik legsikeresebb irodalmi vállalkozója volt, s aki a legerőteljesebben javallta az irodalmi üzletek jövedelmezőségét, álszent módon arról panaszkodik, hogy „irodalmi köztársaságunk kereskedelmi csarnokában, – a múzsák temploma, fájdalom! ezzé kezd fajulni!” a régi, szeretetelvű, patriarkális viszonyok helyett, ma a pénzviszonyok szülte karrierizmus uralkodik, s ez rombolólag hat az irodalom minőségét illetően is:

Legújabb időnkben úgy irodalmunknak, mint Íróink társaséletének iránya, jelleme egészen megváltozott. Most már vége köztük az egykori kedélyes barátságoknak, s mondhatni patriarchálisszerű családi viszonyoknak. Az irodalom iránti buzgó ügyszeretetet, az írók egymás iránti jó indulatát nagyobbára haszonleső önösség, hideg közönyösség [...] váltá fel. Sok író csak addig barátod, míg pénzt tud tőled kicsikarni, míg telhetlen önzését hizlalod; mihelyt egyszer becsukod vagy összehúzod előtte fogytig ostromlott erszényedet, halálos ellenségeddé válik, s iparúzési cikkelyekké aljasított iratait fegyverül használja ellened. [...] Az irodalmat legtöbbször élelmi piacznak tekintik, hol az elmetermékekkel kalmári adás-vevés, cserebere történik, s hol némellyik gyakran lelkét, meggyőződését is áruba bocsátja.²⁴

²² LAUKA Gusztáv, *A multról a jelennek: Emlékjegyzetek*, Bp., Petőfi Társaság, é. n. (1879); VAHOT Imre, *Emlékiratai* (1880), é. n. (1891); LAUKA Gusztáv, *Írói munkadíjak a harmincas és negyvenes években*, Koszorú, 1880/IV, 62–75; JÓKAI Mór, *Az én kortársaim* (1872) = J. M., *Írói arcképek*, szerk. BISZTRAY Gyula, Bp., Művelt Nép, 1955; FRANKENBURG, *i. m.*, I–III.

²³ Tompa Mihály – Arany Jánoshoz, 1847. augusztus 1. = ARANY János *Összes Művei*, kiad. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai, 1975, XV, 108. Tompa arra utal itt, hogy az Életképek szerkesztői, Jókai és Petőfi elvárták, hogy barátaik ne írjanak a konkurens lapba.

²⁴ VAHOT Imre, *Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz*, I, Pesti Divatlap, 1847. jún. 13.

Jókai a maga válaszában azonban, miközben gúnyolódik az ideálisként beállított hajdani patriarchális viszonyok szegényességén, teljes mellszélességgel vállalja a kapitalista irodalmi kereskedelem alapszabályait. Az ő folyóirata *megveszi* és forgalmazza az író által termelt árut, s természetesen veszi, hogy az írók elvárják életük fenntartása érdekében az anyagi juttatást: „Műveikért tőlem rendes dijaikat kapják; ők nem követelnek, én nem zúgolódom, hanem fizetem, ki mint érdemli és mint tőlem telik. Clara pacta, boni amici. [...] Az írók bizony piacról élnek, s sehogy sem lehet őket rá venni, hogy koplaljanak, bármint iparkodjunk is őket összevetett vállakkal capacitálni ennek üdvös volta felől; már itt sem szép szó, sem fenyegetés nem használ.”²⁵ Ezt követően maró gúnyal említi meg a konkurencia alapmozgatóját: „Azt se felejtse, hogy az irodalomban kivüled még senki sem hizott és gazdagodott meg”, amivel, tudtommal, a magyar irodalomban először említi meg az irodalom által való tényleges meggazdagodásnak a lehetőségét.²⁶

Az irodalom piacosodásának következményeként lehet felfogni, hogy csak ezekben az évtizedekben fog felmerülni az írói szegénységnek a kérdése is – vagyis annak nehezményezése, hogy az író, bár megérdemelné, munkájával nem tud elfogadható életkörülményeket teremteni magának; olyan felvetés, amilyenre a század elején nem volt példa. Úgy látom, először Kölcsey Kazinczy-émlékbeszédében fordult elő, hogy a szónok erőteljesen kifogásolta Kazinczynak kivált öregkorát illető szegénységét, ami aztán a Kazinczy-irodalomban közhellyé vált,²⁷ de ezután az ily típusú (anyagi érdekeltségű) panaszoknak se szeri, se száma. A következőkben úgy tűnik fel, mintha az írók szegénysége azért lenne felháborító, mert a világ „elvileg” biztosítani is tudná az írók számára a munkájuk révén megérdemelt jólétet. Tompa Mihály hosszú versében (*Művészet és pályabér*, 1847) a három istenadta művésztestvér (költő, zenész, festő) koldusként kénytelen tengődni, míg mások érdemtelenül élnek gazdagon: „Jer oh dicső nép! s íme láthatod / A koldúsokban öngyalázatod! / Ki, mig kövér falattal él ebed: / A művészt éhen veszni engeded!”; Garay János így panaszodik az írói szegénység miatt (1847): „Érdekes volna tudnunk, hogy ugyanazon költő, ki midőn nemzete ezrei közt dalival ezer meg ezer kebelnek élveit fűszerezi; tán ugyanazon percben magának a száraz kenyeret saját könyűivel sózza!”²⁸; Jókai pedig egy későbbi, felsorolásszerű visszaemlékezésében sok kortársa esetében is csak a szegénységet tudja kiemelni: „Vörösmarty

²⁵ JÓKAI MÓR, *Irodalmi Levelek Vahot Imréhez*, Életképek, 1847. jún. 23. Megjegyzendő, hogy a korszak harmadik folyóirata, a Honderú is foglalkozott az író és a piaci megélhetés kérdésével, igaz, erőteljes elvárással a mecenatúra érdekében. Vö. (név nélkül), *Írói emancipatio*, Honderú, 1843/1, 2.

²⁶ A kérdéshez lásd SZILÁGYI Márton, *Vahot Imre, az irodalmi vállalkozó*, Irodalomismeret, 2019/1, 29–49.

²⁷ „az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. [...] arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kéziratain, s árva gyermekeinek inségét. [...] halálig tartott fáradásai jutalmát nem arathatta az országban, hol annyi idegen gazdag táplálást nyert magának.” KÖLCSEY Ferenc, *Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett* (1832) = K. F. *Összes Művei*, kiad. SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 713–722.

²⁸ GARAY János, *Emlékbeszéd Vajda Péter felett* (1847) = G. J. *Összes munkái*, kiad. FERENCZY József, Bp., Méhner Vilmos kiadása, 1887, V, 378–395.

meghalt – szegényen..., Garay meghalt – szegénység és feszített munka miatt..., Bajza meghalt – szegényen..., Nagy Ignác meghalt – szegényen...”²⁹

Az irodalmi piac lehetőségei, amelyek gazdagságot is biztosíthattak és szegénységet is hozhattak magukkal, hívták elő az írói alkotás jogvédelmének igényét: amennyiben az irodalmi alkotás és mű munkának, árunak és vagyonnak tekinthetők és tekintendők, akkor a nem-szellemi termékek esetében már gyakorlatként funkcionáló jogrendet is meg kell köréjük teremteni. Ennek jegyében születik meg Toldy Ferenc hatalmas tanulmánya *Az írói tulajdonról*, amely már teljes egészében a kapitalista kereskedelem jogának nyelvét alkalmazza az irodalomra is:

Az írói tulajdont említettem. Mert mind az, mit saját, akár belső tehetségeinkkel, akár külső eszközeinkkel, idegen jogok sérelme nélkül szerzünk, elvehetetlen igaz tulajdonunk. Illyen, minden jobb valónk része, kifolyása, szellemi tehetségeink írói munkásságának eredményei is; [...] egyfelől mint eredeti birtok, t. i. velünk született erők és tehetségek szabad kifejlésének gyümölcsei (=telek); másfelől mint szerzett birtok, mert arra, hogy valaki magát íróul képezhesse, idő kell, melly alatt e helyett bármi anyagi birtokot kereshetne, készültek s anyagi eszközök szükségesek, mik költséggel járnak (=investitionális tőke). [...] A szerző jogának alapját a magát kiképezhetésére fordított pénz-, idő és fáradságabeli tőke kamatai s a munka előállítására fordított ideje, fáradsága s külön eszközökre tett költségek teszik, midőn a vevőét az a forint vagy pár forint, mellyet a könyvért adott[.]³⁰

Toldy írása oly hatással volt, hogy kérdésfelvetéseit a következő években folyamatosan megújították; így például a piaciságot szorgalmazó Jókaiék lapjában, az *Életképekben* talán még radikálisabb megfogalmazásokat is találunk: „Az író a szellemi világban tesz foglalat s az eszme, mit így elfoglalt, tulajdona is; de ezen tulajdon a nyilatkozás által leendő bevégzetté, szentesítettik az állam által, mint polgári birtok. [...] Az ipartermények tulajdoni jogára nézve pedig egyenesen az örökösség elve alkalmaztatik, s író és művész csak nem állanak lentebb igényben az iparosnál.”³¹

E korszakban, kivált a szabadságharc után, az ötvenes-hatvanas években, nyilván a megváltozott jogrend, a relatíve szabadabb kereskedelmi szabályozások következtében igen sok újfajta irodalmi vállalkozással találkozhatunk: a publikációs lehetőségek gyors bővülésével megszaporodtak a folyóiratok, a könyvkiadók, s nagyon sok új típusú kiadvány is (albumok, útikönyvek stb.) jelentkezett. A hivatásos könyvkiadók

²⁹ Jókai Mór levele Toldy Ferenchez az *És mégis mozog a föld* (1870) című regény bevezetéseként = J. M., *Eppur si muove, És mégis mozog a föld* = J. M. *Összes Művei, Regények* 22, s. a. r. MARGÓCSY József, MARGÓCSY Józsefné, Bp., Akadémiai, 1965, 8.

³⁰ SCHEDEL Ferenc, *Az írói tulajdonról*, Budapesti Szemle, 1840/1, 157–237. Az idézetek: 157–159. A tanulmány első, rövidebb változata: D. S. F., *Néhány szó az írói tulajdonról*, Athenaeum, 1838/I, 707–717.

³¹ SZÉKELY József, *Írói tulajdon*, *Életképek*, 1847/II/18, 548.

mellett elkezdődött kiadói részvénytársaságok szerveződése is: a negyvenes években Vajda Péterék és Erdélyi Jánosék így adták ki a Nemzeti Almanachot, később így jelent meg a Kisfaludy-Társaság külföldi regénytára.³² Új műfajként (s kitűnő kereseti forrásként) tűnt fel a napilapokban publikált folytatásos, úgynevezett tárcaregény, amely Jókai életművének jelentős részét befolyásolni fogja³³ (de még Kemény Zsigmond is folytatásokban közölte a *Ködképek...* és *A rajongók* első változatát, s a Pesti Napló szerkesztőjeként buzgón támogatta az ilyen közleményeket).³⁴ Holott, mikor e műfaj a negyvenes években először jelentkezett a magyar sajtóban, még komoly bírálatot vont magára azért, mert, úgymond a politikai újságírás súlyát veszélyezteti a szépirodalmiság térnyerése (Jósika Miklós *Akarat és hajlam* című regényének közlését maga Wesselényi Miklós találta kifogásolhatónak!).³⁵ A folyóirat-irodalom olyan sebességgel gyarapodott, hogy a folyóirat-szerkesztés az ötvenes években alighanem *minden* író megkísértett (Vahot Imrétől Vajda Jánosig, Gyulai Páltól Tóth Kálmánig, Szilágyi Sándortól Jókai Morig, Pákh Alberttől Arany Jánosig – egészen a Családi kört húsz éven keresztül kiadó Kánya Emíliaig³⁶), s voltak, akik egyszerre, egymás mellett több kiadványt is futtattak, s ha egy folyóirat megszűnt, rögtön alapították az újat – ahogy Gyulai Pálnak egy kései visszaemlékezése mondja: „Azonban ha fogyni is kezdett a régi közönség, egy új kezdette pótolni helyét a társadalom alsóbb osztályaiból, a mely a forradalom alatt megszokta az olvasást, s érdeklődni kezdett az irodalom iránt. Minden oly vállalat, a mely e közönséget tartotta szem előtt, nagy részvétnak örvendett”.³⁷ Aminek tudomásulvételével az irodalomtörténész azt állapíthatja meg, hogy a Bach-korszakban a folyóiratkiadás jobb üzlet volt, mint a könyv.³⁸

Az egyes folyóiratok között nagyon éles konkurenciaharc dült, hiszen az előfizetők számai között hatalmas különbségek adódtak: ismeretes, hogy például az ötvenes évek közepén a Pákh–Jókai szerkesztette Vasárnapi Újság 10–12 ezres előfizető-serege kétszerese volt az ugyanakkor megjelenő összes (78) más lap előfizetőinek (5500),³⁹ s

³² T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János*, Pozsony, Kalligram, 2015, 69, 235.

³³ E kérdésről lásd SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram, 2010, kivált az *Élet és mű az 1850-es években* című fejezetet: 121–201.

³⁴ PAPP Ferenc, *Báró Kemény Zsigmond*, Bp., MTA, 1923, II, 146, 251, 347.

³⁵ Jósika regénye Dessewffy Emil lapjában jelent meg 1844-ben – a bíráló fogadtatás miatt az évtizedben több ilyen kezdeményezésre nem került sor. Lásd KERESZTÚRSZKI Ida, „...de azért nem írok gyárilag...”: *A folytatásos regényközlés megjelenése a kultúrtermékek 19. századi magyar piacán* = „klasszikus – magyar – irodalom – történet”: *Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj, 2003, 171–194.

³⁶ Kánya Emília kapcsán megemlítendő, hogy a kiépülő irodalmi piac a női szerzőkre is jelentős hatást tett: az 50-es évektől a nőírók anyagi érdekeltiségből (is) kezdtek írni. Lásd TÖRÖK Zsuzsa, *Kánya Emília szerkesztői és írói pályája*, It, 2011/4, 475–489.

³⁷ GYULAI Pál, *A Vasárnapi Újság XXV. évfordulóján*, Nagy Miklós úrhoz, a Vasárnapi Újság szerkesztőjéhez (1879) = Gy. P., *Emlékbeszédek*, Bp., Franklin Társulat, 1904, II, 52.

³⁸ KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon*, Bp., Balassi, 1997, 110.

³⁹ *A magyar sajtó története, 1848–1867*, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, II/1., 412. Itt olvasható Podmaniczky Frigyes véleménye a sajtóviszonyokról: „a névleges sajtószabadság idején a lapszerkesztés biztos és tisztos hivatalnak látszott, és úgy tűnt, hogy a nemzet ügyének is egyik hathatós szolgálata”. *Uo.*, 408.

a kérészetű próbálkozások és kudarcok mellett olyan páratlan vállalkozás is sikert tudott aratni, mint az 1864-től évtizedeken keresztül fennálló irodalmi napilap, a Fővárosi Lapok. Így a jeles kortársaknak egymásról mondott ízlésítéleteit, miszerint a jelen folyóirat-kultúrája szégyenletesen alacsony színvonalú,⁴⁰ mindig úgy is kell értelmeznünk, mint egy nagyon kiélezett versenyhelyzet harci retorikájának kellékeit.⁴¹

Sőt, az eszmei-politikai téren zajló csatározások mögött is fel kell fedeznünk az anyagi jellegű konkurencia mozzanatát is: mikor például Vajda János (maga is lapszerkesztő) nyílt politikus módon támadja a Kemény Zsigmond–Gyulai Pál-„klikket”, akik szintén lapszerkesztők, akkor az irodalmi pozícióknak s a jövedelem-eloszlásnak az aránytalanságát is szemére veti a nagyobb hatalommal bíró ellenfeleknek, s a vita lefolytatásának nehézségeit azzal is kapcsolatba hozza, hogy Gyulaiéknak jóval nagyobb pénzügyi lehetőségek álltak rendelkezésükre:

De én csak szellemi fegyverekkel küzdhettem. Önök azonban, amellett, hogy önöknek az időjárás is igen kedvezett, igyekeztek anyagi eszközeiket gyarapítani. Minden jövedelmes állást elfoglaltak, és ez anyagi érdekeknél fogva magukhoz csatoltak minden erőt, láncikba verték az írói függetlenséget [...] ellenben minden önálló tehetséget, kit önérzete tiltott önök „holt keze” alá adni magát, agyonhallgattak, üldöztek, kizártak, kiéheztettek [...]. Egy szóval: önök rá tették kezüket az ország kenyerére [...]. Önöké lett az ország, a hatalom, és dicsőség. Önök osztogattak közhivatalt, dicsőséget, jutalmat.⁴²

E személyes sértettség miatt erősen túlzó vélekedésnek elsősorban nem igazságtartalma az érdekes itt, hanem az, hogy egy vitapartner úgy látja (és láttatja), hogy már magát a vitaszituációt is a piaci-intézményes „anyagiság” nevében kell minősítenie.

S az irodalom propagálására megjelent egy új vállalkozási formáció is: a zenés irodalmi előadóst, a *dalidó* (20. századi szóval: író-olvasó találkozó), ahol az írók-költők a fizető közönség előtt cigányzene kíséretében szavalták verseiket, s mulatás

⁴⁰ Kazinczy Gábor: „a fattyú had, mely az irodalom piacán burjánkodik, maholnap szemtelenkedéssé súlyosítja az irodalom pártolását”; Lévy József: „A *Hölgyfutár* nevű cloáka; szemtelen, szemérmetlen, ostoba, goromba, egy szóval komisz. Fontszámra veszi a kéziratokat holmi suhanczoktól két garasért”; de ide tartoznak Aranyék vélekedései is a líra elsatnyulásáról, a Petőfi-epigonok elszaporodásáról. A Kazinczy- és Lévy megszólalást idézi SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti irodalom szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas, 2005, 119, 121. A konkurenciát részletesen elemzi a könyv *Az irodalom, gazdaság és a politika rendszerének strukturális mozgókapcsolata Világos után* című fejezete: 111–122.

⁴¹ Lásd például Kerényi Ferenc véleményét: „A viták felidézésekor szembeszökő, hogy itt bizony egyéni és csoportérdekek érvényesítéséről van szó, amelyek mellett eltörpült a passzív ellenállás frazeológiája.” KERÉNYI Ferenc, *„Szólnom kisebbség, bűn a hallgatás”: Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolutizmus korában*, Gyula, Békés Megyei Levéltár, 2005, 82.

⁴² VAJDA János, *A „P. Napló” szerkesztője, B. Kemény Zsigmond úrnak, Pest, 1867. dec. 18.* = V. J. *Válogatott Művei*, kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., Szépirodalmi, 1988, 988.

közben emlékeztették a közönséget az irodalom fontosságára s nemzeti elkötelezettségére, minek következtében az est sírva vígadásként (is) funkcionált. (Kitalálója a mindent megszervező vállalkozó, Vahot Imre volt, fő szereplője Lisznyai Kálmán költő, zenészként pedig a híres cigányprímás, Patikárus Ferkó működött közre.)⁴³ Az új vállalkozás hagyományt is teremtett, hiszen nemcsak mások által is folytatott, hanem született olyan könyv is – Frankenburg Adolf tollából (1857) –, amelynek átlagos kalandtörténeteiben ugyan nem is említetik a dalidó, ám a címe (*Sírvavígadók*) mintha azt képviselné: maga az irodalom azonos a 'sírvavígadással'.

A piacosodás következtében az irodalomban is létrejött az írás (munka) kényszerének képzete: az író (már) nem az ihlet lelkesült pillanatában írja, önszántából, a művet, hanem a kiadó-szerkesztő nyomására írni kényszerül; amint Gyulai már nagyon korán megírta Petőfiről: „akár volt kedve, akár nem, írt; élnie kellett költeményeiből”.⁴⁴ E munkakényszer anekdotikus megjelenését láthatjuk abban, hogy Jókai, amikor megvágja kezét, a folytatásos regény közlésének folyamatossága végett a szerkesztő parancsára kénytelen megtanulni bal kézzel írni,⁴⁵ s alighanem ily kényszer feltételezése ellen tiltakozik Jósika Miklós is az újságban publikálás popularitásának és színvonaltalanságának vélelmét elhárítandó, mikor így ír: „Dolgozom, mert kell – de azért nem írok gyárilag – sok, amit írok, de nem azért, hogy gyárilag ölöm magamat a munkával – hanem mivel nulla dies sine linea”, a pénzért való írás kötelmét antik erkölcsi paranccsal kendőzvéen el. Holott a valóságban ekkoriban Jósika már „gyárilag” dolgozott: álnéven is adott ki írásokat (Alt Móric, Sólyom), s harmincéves pályája alatt 127 kötete jelent meg, s ebből a szabadságharc előtt, tizenkét év alatt 37 kötet!⁴⁶

S a piaci termelés természetesen hozta magával, hogy egyre gyakrabban fordul elő az irodalmi-kereskedelmi csalás esete is: a korszak írói tele vannak panasszal, hogy a kiadók, szerkesztők becsapják őket. E nézet olyannyira közhelyes lehetett a korban, hogy regény is született róla: Komáromy Ferenc *Pályakezdők* című könyve mindvégig arról szól, hogy a nagyratörő lelkes ifjú írónak, ha meg akar jelenni, a kiadó és kereskedő előtt meg kell alázkodnia, de minden kiadó csaló, becsapja és kizsákmányolja a tisztességes szerzőket, s gyakran előfordul, hogy a kiadó, a „vétkes irodalmi üzér”

⁴³ Lásd SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy XIX. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001, különösen *Az új vállalkozás: a dalidó* című fejezet: 96–118.

⁴⁴ GYULAI Pál, *Petőfi Sándor és a lyrai költészet* (1854) = Gy. P., *Kritikai dolgozatok 1854–1861*, Bp., Akadémiai, 1908, 15.

⁴⁵ Jókai emlékezése: „[A]z ujjam meggyűlt, nem tudtam a tollat fogni: a tárca elmaradt a lapból. De másnap már ott volt a szerkesztő kegyetlen fulminatoriuma az asztalomon: Hallja az úr, vagy regényt írunk, vagy paszulyt öntözünk! Ha fölvette az úr az árát, írja meg az aequivalensét! És aztán mit tehettem: Török Jánosnak igaza volt. Írni kellett, írtam a folytatást bal kézzel[.]” Idézi SZAJBÉLY, *Jókai Mór, i. m.*, 144–145.

⁴⁶ Lásd levelét Wesselényi Miklóshoz = KERESZTÚRSZKI, *i. m.*, 184; Jósika termékenységéről lásd PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete*, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1933, VI, 761, 768. (Megjegyzendő, hogy a 127 kötet mennyiségébe beleértendő az 1865-ben indított 55 kötetes életműsorozat újra kiadott darabjai is.)

könyvet kiadni csak hamis váltóalírást lenne hajlandó.⁴⁷ De az üzleti csalás olyanira magától értetődő lehetett, hogy Vahot Imre, a vérbeli kapitalista kiadó még azt is meg meri írni, hogy mikor a *Losonczy Phoenix* kiadásához (1851) 2000 előfizetőt gyűjtött össze (2 forintjával), a könyvet mindössze 600 példányban nyomtatta ki.⁴⁸ A kiadói-szerkesztői ügyeskedések és szélhámoskodások mindennapi voltak illusztrációjaként figyelemre méltó: amikor Arany János, folyóiratának kényszerű megszűnése miatt *visszafizette* az előfizetési díjakat, eljárása annyira szokatlan volt, hogy satirikus lapjában Jókai Mór kedves gúnyversben adta jelét a közönség meglepődésének, megütközésének.⁴⁹

Az irodalmi élet kapitalizációja, az irodalmi élet kereskedelmi jellegű átalakulása azonban nem szüntette meg az írói alkotás ideológiájának azon mozzanatát, amelyvel az írók a maguk tevékenységét – függetlenül attól, mennyire váltak részeseivé vagy aktív aktoraivá a piacnak – áldozatként állították be: azzal a különbséggel, hogy a század közepén az írók már a nemzet oltárára helyezik műveiknek és életüknek áldozatát. S így nagyon sok esetben kettősséggel találkozunk: az író megél az irodalomból, de tevékenységét mégis mint aszketikus áldozathozatalt prezentálja. Leglátványosabb e kettősség Petőfi esetében, aki ténylegesen az elsők között vállalta magára az irodalmi „munka” kötelmét, de aki számtalan nyilatkozatában erősítette azt, hogy amit csinál, az „apostoli” elhivatottságának elkötelezett áldozata, amelyért még akár a koldusbot terhét is hajlandó magára venni (lásd a *Ha férfi vagy...* című versét), s amely szerint tevékenységéért *semmiféle* jutalmat, díjazást, bért nem fogad el, nem igényel (így beszél *A XIX. század költői záró szakaszában*, vagy a *Kazinczy Gáborhoz* soraiban: „Nem fáradunk mi jutalom-reménnyel, / Mint a hazugság aljas zsoldosi, / De önzés nélkül, isten-ihletésből, / Mint hajdanában az apostolok!”, vagy leglátványosabban *Az apostol* nagy példázatában), de ugyanezt a szemléletet láthatjuk viszont az írói méltatások, emlékbeszédek számtalan esetében is. A sok példából csak egyet idézek fel: Tompa Mihálynak arról a könyvéről (*Olajág*), amelyet a költő bevallottan azért írt, mert házat akart venni, s anyagi szükségben érezte magát, s amelynek

⁴⁷ KOMÁROMY Ferenc, *A pályakezdők: Regény az írói életből*, I–III., Pest, Gyurián Nyomda, 1857.

⁴⁸ VAHOT, *i. m.*, 210.

⁴⁹ Lásd az Üstökös 1865. július 1-i számában K – s M – n (=Kakas Márton = Jókai Mór) versét: *Egy szerkesztőhöz, a ki pénzt küld a publicumnak*: „Mít mivelsz barátom, lelkem Arany János? / Schismát támasztottál, lettél Áriánus. / Viszszaküldöd a pénzt, lapod megszüntetve! / Sohse történt ez még e földi életbe, / Hisz ez veszélyes tan! mindent felforgató, / Hogy legyen az ember ezután kiadó? / Eddig ha egy gschefünk mene nagyon rosszul, / Ilyesmit az ember olyanformán bosszult: / Annak a kevésnek, ki előfizetett, / Adott újság helyett, valami füzetet: / Legrosszabb esetben egy kalendáriumot, / Abból is lehúzván a honoráriumot. / Két három lapunk volt, s gyöngé a publikum? [...] Két három újságnak gyöngé közönségét / Öszszeeresztettük, – s egy aztán csak még élt, / Vagy kihirdettük, hogy »elháríthatatlan / Akadály!« s a többi... Értik azt mondatlan. / A publikum látta: nem mi vagyunk oka, / S megnyugodott benne, – hogy a pénze oda. / S te mostan új vallást hirdetsz? »Itt a bankó!« / S viszszaküldöd a pénzt, még pediglen frankó. / Ez, barátom, hiba; még pediglen izmos! / Pénzt széljelosztani! Hisz ez communismus!” Köszönöm Török Zsuzsának, hogy felhívta figyelmemet e közleményre!

jövedelméből valóban meg tudta venni a házat, a megemlékező így írt: „A haldokló pap-poéta búcsúáldozatnak szánta azokra az oltárookra, melyek mellett húsz évig híven szolgált: a haza, a hit, szeretet és természet oltárára.”⁵⁰ S e szemléletnek talán leggroteszkebb megnyilatkozása az, ahogy Vahot Imre – aki pedig a kapitalista piac legfőbb haszonélvezője, s az irodalmi kereskedelem egyik legaktívabb szervezője volt – önapológiájában egész munkásságát mint a nemzetért hozott áldozatot prezentálja: azzal a különbséggel, hogy ő ebbe az áldozatba, nem teljesen őszintén, saját vagyónának feláldozását is beleértette.⁵¹

S ennek az áldozatiságnak e korban megtaláljuk az inverzét is, a befogadói oldal viselkedését tekintve. Az ötvenes-hatvanas évek könyvkultúrájáról beszélve több jeles szerző is kifogásolja, hogy a magyar könyveket a pártoló közönség nem azért vásárolja meg, hogy olvassa és élvezze, hanem azért, mert a nemzeti ideológia értelmében az irodalom a nemzeti lélek fenntartója lévén, hazafias kötelességét teljesíti: támogatja az irodalmat, hogy legyen – olvasás nélkül. A legélesebben Kemény Zsigmond fogalmazott e kérdést illetően, aki az ily könyvvásárlást nemzeti „adózásnak” nevezte, s aggodalmát fejezte ki, hogy ez az elkötelezettség nem fogja elősegíteni a valóban értékes „nemzeti” irodalom kibontakozását:

[Közönségünk] vásárol bizonyos öszletig magyar könyveket, miután e buzgósággal tartozni vél az irodalom által nemzetiségének. Pártolása mecénási s nem ügybaráti. Adni akar, nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. S korántsem levén elég becsmértéke törekvéseinkről, azon könyveket veszi meg, mellyel legügyesebben kínálgatják. Ha definiálni akarnók közönségünk állását literaturánkhoz, körülbelől ezen eredményre jutnánk: a vagyonos embernek van bizonyos eszméje arról, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, ezen rátát évenként kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feles számú vásárló mellett kevés az olvasó, s a rossz könyvnek mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.⁵²

Ugyanezt a közönségbírálatot olvashatjuk Vas Gereben, Vajda János (s mások) szövegeiben is.

⁵⁰ KÉKY Lajos, *Tompa Mihály*, Bp., Franklin Társulat, 1912, 164; továbbá: VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza (1860–1882)*, Bp., MTA, 1938, 197–198.

⁵¹ „Magam is azon szerencsétlen, de jólelkű emberek sorában tartoztam, kik nem ismerve önzést, s az írás szavait követve: »szeresd felebarátodat mint tenmagadat« – mások, de főképp véreim, magyar nemzetem, hazám, sőt az egész emberiség java- és boldogításáért, – ábrándos, de nemes rögeszmék! – öröklött és szerzett vagyonomat, személyes szabadságomat, – sőt legvégül életemet is feláldozni – jónak találtam.” VAHOT, *i. m.*, 437–439.

⁵² KEMÉNY Zsigmond, *Szellemi tér (1853)* = K. Zs., *Élet és irodalom*, kiad. TÓTH Gyula, Bp., Szépirodalmi, 1971, 259.

Egy magyar könyvvel megint több – hanem azért kérek mindenkit, hogy pusztá hazafiságból meg ne vegye, hogy fölúgrogjon a sarokba lökje; hanem ha már megveszi, legalább olvassa el, aztán mondjon ítéletet róla, legyen az az íróra kedvező vagy kedvezőtlen, s vagy ösztönt kap jobbat is írni, vagy lemarad a térről, hova ma már annyian tódulnak. [...] Fájdalom, dicsekedni szoktak, hogy megveszik a könyvet, mert magyarul van írva; hanem azért elolvasni egyet sem akarnak.⁵³

Mintegy száz – ad minimum ötven főúr – igen egyszerűen, mondhatni zseniális könnyűséggel s egyszersmind grand-seigneuri nagylelkűséggel esik túl ez irodalompartolási kötelességen. Megparancsolja titkárának vagy komornokának, miszerint egy könyvárusnak tegye kedves kötelességévé, hogy az minden – mond: minden e hazában magyar nyelven megjelenő könyvet hozzá beküldjön, legyen az jó vagy rossz, mindegy [...] egyébaránt az egész papírhalmot elhasználhatja a konyhában, a vadásztarosznya számára, vagy a kártyaasztalhoz fidibusznak.⁵⁴

Íme, a passzív rezisztencia korszakában hiába uralkodott már az irodalmi piac, a nemzeti ideológia visszavette (legalábbis részben) archaikus mecénási funkcióját. Aminek persze később meglett a szubverzív olvasata is: a kiegyezés után a fiatal Toldy István ezt a hazafiúi adózást s a dalidók kultuszát már nemcsak elítélte, hanem tulajdonképpen nevetségesnek is látta:

A midőn politika nem létezett, az ország- és megyegyűlés termei zárva voltak: e szomorú időben minden író a nemzeti aspirációk hordozójaként szerepelt. Ez okozta a viszonylag nagy népszerűséget, melyet az 50-es évek Írója élvezett, ez a közönség azon elnézését, melylyel íróinak hibáit leplezte vagy dédelgette. De e nagyobb érdeklődés nem a nemzeti irodalom hatalmas lendületére, hanem inkább az írók személyes elkényeztetésére vezetett; a „Komló” lett középpontja az irodalmi közéletnek s az írók legdivatosabb része többet ivott mint dolgozott. A ’legnépszerűbb’ – nem legkiválóbb – írók vándorkomédiásokként nyakukba vették az országot; hangversenyeket rendezve, melyek hazafias költemények szavalásával kezdődtek s egymásnak asztal alá ivásával végződtek.⁵⁵

⁵³ VAS Gereben, *Nagy idő, nagy emberek: Mondanivaló* [Előszó], kiad. EGYED Ilona, Bp., Unikornis, é. n., 7.

⁵⁴ VAJDA János, *Önbírálat* (1862) = V. J. *Válogatott Művei, i. m.*, 656–657.

⁵⁵ TOLDY István, *Levél a szerkesztőhöz*, 1876. dec. 29., A Petőfi Társaság Lapja, 1877/1, 1. Magyarazatként: a ’Komló’ név a korszak hírhedt kocsmájára, a költők találkozóhelyére utal. Megemlítenő, hogy ily bírálat már Vajda Jánosnál is előfordult („az ivodalom koszorús tagjainak lakomázó körútjai és asztal alatti diadalai” lásd VAJDA, *i. m.*, 619), holott ő maga is a Komlókertben „hazájáért búsuló társaság” állandó tagja volt... Vö. IRMEI Ferenc, *Vajda János*, Koszorú, 1879/II, 294.

Az irodalmi ipar kiépülése komoly feszültségeket okozott az írói életvitelt illetően is: egyrészt, mivel jelentős gazdagodást is lehetővé tett, utat nyitott a polgári vagyonszerzés irányában is, másrészt azonban megerősítette a költőiséghez kapcsolódó „bohém” életvitel kiterjesztését is (ami persze a korban nagyon közel került a dzsentri „úri” könnyelműséghez is). Néhány író a keresetét és abból megtakarított vagyonát polgári módon őrizte és gyarapította (ilyen volt Jókai, Arany János, Eötvös József), s ezek egyrészt a kibontakozó polgárság erkölcsi ideáljaként szolgálhattak,⁵⁶ másrészt azonban bírálatban is részesültek, mint akik a vagyonszerzéssel mintegy megtagadták volna a költői polgárelenesség követendő ideálját. Ilyen eset volt az Arany Jánosé, akit a fiatalabb generáció ellenszenvvel figyelt szolid életmódja és vagyona miatt:

Míg a költők – a hagyományos felfogás szerint – csak adósságokat hagynak maguk után, Arany mint vagyonos ember halt meg. Aki a költőt – úgy múlt századbeliesen – szegény ördögnek képzei, ki nagyokat iszik ingyenes borból és kemény mámorában pár huszasért cifra rigmusokat ír itatós papirosra, azok Aranyt életének rendezett habitusa után kizárnák a költők sorából.⁵⁷

A költők többsége azonban annak a Petőfinek „poétai” útmutatását követte, aki pedig életében igazán polgári renddel élt („O nem, nem! engem a rendes élet / Időnek előtte megölne, tudom; / Költő vagyok, költőileg kell / Végigrohannom az életuton!” – *Javulási szándék*), s a szerzett vagyont elpazarolták, elmulatták. Így élte fel nem csekély keresetét Kemény Zsigmond, Lisznyai Kálmán, Tóth Kálmán, Vas Gereben, s maga Vahot Imre is.⁵⁸ Így azonban a piac által kínált gazdag kereseti lehetőségek sem tudták garantálni a folyamatos megélhetési biztonságot, s az írói életpálya a többség számára továbbra is szegényesnek és korlátozottnak tűnhetett.

Ennek az írói létbizonytalanságnak megszüntetésére vagy inkább enyhítésére jött létre a hatvanas években, Eötvös József és Gyulai Pál kezdeményezésére az az intézmény, a Magyar Írói Segélyegylet, amely arra lett volna hivatva, hogy az irodalmi piac ingatagságát valamelyest kiegyensúlyozza, s az íróknak és családjuknak (utódaiknak)

⁵⁶ Vö. például Gyulai emlékbeszédét: „Szegényen lépett a világba s a munkában keresett új birtok- és jogcímet. Itt dolgozott velünk, a nép gyermekeivel, csak tehetségével és szorgalmával emelkedve ki közülünk ... Polgár volt élvezeteiben, szokási- és életmódjában.” GYULAI PÁL, *Báró Eötvös József* = Gy. P., *Dramaturgiai tanulmányok és emlékbeszédék*, Bp., Franklin Társulat, é. n., 22.

⁵⁷ RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Hornyánszky, 1887, 32.

⁵⁸ Csak egy példa Vahotról: „E kérdésre: – Hogy vagy, Imrus? mindig e két szóval válaszolt: – Úr vagyok! Annyiban igaza is volt, hogy mindig tudott pénzt teremteni.” (LAUKA Gusztáv, *Vahot Imre*, Koszorú, 1879/ I, 353–363.) Kemény Zsigmondról: „Kiadói szépen díjazták nemcsak hírlapi cikkeiért, hanem szépirodalmi munkáiért is, de keresetét mindjárt elköltötte, azután ismét kölcsönökből élt. Olykor már tűrhetetlenné vált helyzete, nem egyszer házbérét sem tudta kifizetni, uzsorásoktól vett fel kölcsönt drága kamatra. Testvéröccsétől sok pénzt kapott Erdélyből, de sohasem eleget arra, hogy kínzó anyagi gondjaitól megszabaduljon. Ezreket szórt szét.” (PINTÉR, *i. m.*, VI, 555.)

– függetlenül a piac kiszámíthatatlanságától – az ínség elkerülhetőségének ígérését fenntartsa, egyszerre alkalmazva a keresztény karitatív gondoskodásnak és a szakmai szolidaritásnak gesztusait.⁵⁹ Eötvös nagy alapítóbeszédében az írók általános szegénységét hangsúlyozza, a piaci lehetőségek említése nélkül („[m]íg az irodalmi pálya más országokban a jólét s vagyonosság ösvényeinek tekintetik, s azokat, kik rajta kitűntek, befolyáshoz, s méltóságokhoz vezet, addig a magyar írónak sorsa hasonló a bányászokéhoz, ki midőn homloka izzadságával a mély aknák kincseit felhozza, mindenkit gazdagít, de maga örökre szegény marad”), s oly elrettentő példával él, amely szerint lehetséges még ma is, hogy egy tudós éhen hal: „[i]smertem egy férfiút, ki életének nagy részét a politikai tudományok egyik leghasznosabb ágának szentelve a szó legszorosabb értelmében éhen halt meg”. Ugyanakkor azonban elhatárolja magát és kezdeményezését a hagyományos mecénatúra gesztusaitól, mikor a közösség fenntartó erejére hivatkozik: „[n]em egyesek pártfogása, hanem köz részvét az, mitől az irodalom fejlődése függ, s csak a nép szelleme és kedélyének nemesebb tulajdonai azon források, melyekből kincsei folynak”.⁶⁰ Az írói megélhetési anomáliáknak kiküszöbölésére jön létre a segélyegylet, amely elsősor próbálja meg intézményesen összefogni az irodalomban dolgozó embereket (figyelemre méltó, hogy még osztatlanul: a tudós, a szépíró és az újságíró itt még ugyanazon rendnek tagjai!): mivel a piac, úgy látszik, a régi helyzetnél rosszabb (vagy legalábbis nem jobb) feltételeket szabott meg, az írói rend önszervezésének kellene e feltételeket konszolidáltabbá tennie. Az egylet létrejötte alighanem korszakhatárnak is tekinthető: az önállósodó írói rend ezzel a gesztussal kívánta hivatásosodását intézményesen is legitimálni.

A 19. század utolsó harmada

A kiegyezés után az irodalmi termelés, kereskedelem és fogyasztás, s ennek megfelelően az írói jövedelemszerzés lehetőségei elképesztő mértékben kibővültek – az irodalom élete, annak minden műfajában (az újságírástól kezdve a tudományos, művészeti és szépirodalmi folyóiratokig, a családi, női és gyermekirodalom kibontakozásától a könyvkiadás eltömegesedéséig) már iparszerűen működött. Hatalmas sajtóbirodalmak épültek ki, a vezető könyvkiadók nagyszabású monopóliumokká nőttek ki magukat; a megszorodott sajtótermékek (egy negyedszázad alatt a periodikák száma a négyszeresére emelkedett) a korábbiakhoz képest elképzelhetetlen nagyságú példányszámokban tudtak megjelenni (például az 1894-ben indult Új Idők hamarosan elérte a 40000-es példányszámot is). Az olvasáskultúra roppant széles körben terjedt ki (az

⁵⁹ Lásd T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi nyugdíj és az irodalmi munkanélküliség feltalálása: a Magyar Írói Segélyegylet alapítása* = T. Sz. L., *A tér képei: tér, irodalom, társadalom: Tanulmányok*, Kolozsvár, Komp-Press – Korunk, 2008, 285–339.

⁶⁰ EÖTVÖS József, *A magyar írók helyzetéről* (1861). <https://mek.oszk.hu/06600/06618/06618.htm#18> (Letöltés ideje: 2021. június 10.)

iskoláztatás hatására, az írás-olvasás ismeretének általánossá válásával, most már a társadalom majdnem minden rétegére nézve); az irodalomnak jelenléte, fogyasztása és igénye tömegessé vált (s az irodalomból élő értelmiségiek, íróknak tekintett irodalmárok serege is nagyon nagy létszámúra bővült). Strukturális átalakulást hozott az oktatás teljes körű állami felügyelete: a mindenki számára kötelező tananyagban a magyar irodalom elsőrendű tantárgyként szerepelt, s így az irodalom ismerete, ami eddig az egyéni érdeklődéstől, a műveltségigénytől vagy a hazafias elkötelezettségtől függött, az iskola révén állampolgári kötelezettséggé vált. (Csak példaként: az egyetemi bölcsészkaron a természettudományos szakokon is kötelező volt irodalomtörténetet hallgatni.) Mindennek következtében a „magas” irodalom fogyasztási rendjébe elsőrendű helyre került a „kötelező olvasmányok” kategóriája: Arany János *Toldija* például azért érhetett meg oly sok kiadást ebben az időszakban, mert az iskolákban volt szükség rájuk.⁶¹

S mindez együtt járt azzal, hogy a kiegyezés utáni magyar kormányok a magyar államideológia kitüntetett fontosságú alapmozzanataként kezelték az irodalmat (olyannyira, hogy a millenniumi ünnepek egyik legimpozánsabb attrakciójaként Beöthy Zsolt könyve, *A magyar irodalom kis-tükre* szerepelhetett),⁶² amivel nagyon nagy mértékben növelték – mind a termelés, mind a fogyasztás vonatkozásában – az irodalom presztízsét. (Ennek köszönhető, hogy a kialakuló „művelt középosztály” tájékozódása és művelődése elsősorban irodalmi jellegű volt: ezért lehettek oly sikeresek, piaci szempontból is, a nagy, „magyar klasszikusok” típusú sorozatok.) Az eddig egységesként kezelt írói szakma radikálisan három részre oszlott. Egyrészt az újságírás önállósodott, s besimult a periodikus sajtó intézményes keretei közé: a rengeteg lap rengeteg állást is tudott biztosítani; másrészt a *tudományos írók* állást szerezhettek vagy az Akadémia révén, vagy a szélesen kiterjedt gimnáziumi rendszerben (ahol a jól fizetett gimnáziumi tanár presztízse még magas volt); végeredményben csak a *szépírók* érezhették úgy, hogy ki vannak szolgáltatva a kapitalista verseny kegyetlen viszonyainak.

A tömegtermelés ugyanis hatalmasra növesztette az irodalmi konkurenciát, s kiélezte a versenyt: az újságok tárcatermelése, a ponyvairodalom elszaporodása mind úgy jelentkezett, mint ami komolyan fenyegeti a „magas” irodalom megélhetési lehetőségeit. A probléma súlyosságát jelzi, hogy a Petőfi-Társaság már rögtön alakuló ülésén felvetette, hogy a társaságnak e téren érdekvédelmi funkciói is kellene hogy legyenek. Jókai Mór megnyitó beszéde nagyon határozottan fogalmaz:

De mind ez nem volna baj; ha olyan nagy nemzet volnánk, melyben mind e szétágazó hírlapirodalom elfér; az esetben a hírlapok sokasága erőnk bizonyítéka volna. Most azonban ez inkább kórjel. S a mit jelez, a baj mind

⁶¹ A *Toldi* a hetvenes évek elejétől a századfordulóig egyénileg hétszer (többféle magyarázó, kommentált kiadásban is), trilógiaként háromszor, az összes művek között hatszor jelent meg!

⁶² BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Bp., Athenaeum, 1896. A műről lásd SZÉNÁSI Zoltán, *Néma városrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*, Bp., Universitas, 2018, II. fejezet.

anyagi, mind szellemi tekintetben észrevehető. Anyagi baj az, hogy mind a közönség, mind a kiadók a napi sajtó által lévén igénybe véve, a hazai szépirodalom iránt mármár a kialvásig hanyatló részvétet tanúsítják. Ugyanott, a hol ezreket áldozni van készség hirlapalapítási ösztönből, hiányzik a hajlandóság filléreket adni ki a hazai költészet emelésére. Másik anyagi baj, hogy a nagyszámú politikai hirlap, nem lévén eléggé dotálva arra, hogy az eredeti szépirodalom fényűzését megengedje magának, irodalmi olvasmányul a kül litteratura termékeihez folyamodik; a mik ingyen megkaphatók. Az eként, csekély fordítási díjért megszerzett szépirodalmi termékek, a lap kész szedéséből lenyomatva viszont oly mértékben alásülyeszti az eredeti szépirodalmi művek bolti árát, hogy mind azon kiadók, a kik eddigelé a hazai szépirodalom emelésére vállalkoztak, az eddigi kiadványaikat harmadrész áron vetik tömegestül a vásárra s újabbak kiadására vállalkozni nem hajlandók. E prózai anyagi hátrányhoz szegődik aztán az a szellemi hátramaradás, a mi származik abból, hogy minden kiváló tehetség a hirlapirodalomnak biztos, bár sanyarú napszámmal biztató mezejére siet: ott oly szakmát mivel, mely hajlamaival ellenkezik, mely nagyobb conceptióju költői műveknél gátolja a kellő bele-melegedést: múzsájához csak fél lelkesülést visz, phantasiáját szétzilálják a hétköznapi tények, a folytonos, kötelezett, egyhangú munkával irányát elpongyolásítja, a magasröptű eszméket belefojtja a pártok és klubok sivár üzelmeibe [...].⁶³

Íme, mekkorát fordult az irodalom megítélése: fél-, negyedszázaddal előbb az újságírást mint az irodalom előmozdítóját tekintették (az írók nagy többsége újságíró is volt), s a magyar irodalom megújulását várták a külföldi regényirodalom propagálásától – és most mindez mint az elit irodalom ellensége jelentkezik.

Az irodalom ebben a korszakban már nagyon nagy vagyonok megszerzésére is nyitott lehetőségeket. Jókai vagy Mikszáth meggazdagodása persze szinte elérhetetlen példaként állhatott a kevésbé sikeres írók előtt,⁶⁴ de mások is kereshettek nagyon sokat: Rákosi Viktor, Eötvös Károly mellett talán kiemelhető Beniczky Bajza Lenke esete, aki pár évtized alatt a legolvasottabb magyar írók egyikévé küzdötte fel magát, aki 1858–1895 között hetvenöt kötetet publikált (számos regényt több kiadásban is), s aki „a középosztályi fizetésnek két-háromszorosát kereste meg”, ugyanis, mint a

⁶³ JÓKAI MÓR, *Elnöki megnyitó beszéd a Petőfi-Társaság első közgyűlésén, 1877. január 1-jén*, A Petőfi Társaság Lapja, 1877/1/1, 2. Ugyanígy ír *Hát mi feltámadunk még?* című cikkében is (A Hon, 1880. márc. 28.), megemlítvén, hogy az egész írói szakma érdekében ír: „nem szóltam a magam érdekében – én megélek”.

⁶⁴ Jókai jövedelme 1890–1900 közt évenként 48.000 – 60.400 korona; a százkötetes sorozat honoráriumára 10 év alatt 400.000 korona. Mikszáth pedig olyan gazdag volt, hogy egyszer a Fogaras melletti Brukenthal-várat is meg akarta s tudta volna venni. – Jókai keresetéről igen sok adattal lásd RÉVAY MÓR János, *Jókairól és Mikszáthról bizalmasan*, Bp., Palatinus, 2004, 48–49; Mikszáthról: MIKSZÁTH Kálmán-né *Visszaemlékezései: Irodalomtörténeti függelékkel Beöthy Zsolttól*, Bp., Athenaeum, 1922, 188–189.

róla szóló nekrológok írják: „a kiadók jóformán vetélkedtek regényeiért. Minden formában: újságban, kötetben, füzetes kiadásban jelentek meg e munkák. A legszélesebb rétegek olvasókedvét táplálták országszerte”; s „a kiadók a legjobb vásárt a Beniczkyné regényeivel csinálták”.⁶⁵ S a sor még sokáig folytatható lenne: Herczeg Ferenc már a kilencvenes években villát és jachtot tudott az Adrián tartani;⁶⁶ nagyon hasonló előnyöket élvezhetett persze Gyulai Pál is Leányfalun, több hold szőlő által körbevett két szép vilájában;⁶⁷ a félművelt, de nagyon tehetséges és ügyes asztaloslegény, Csepreghy Ferenc a színdarabjaival egy évtized alatt annyit keresett, hogy San Remóban kezelte betegségét, s elegáns villát is tudott magának szerezni,⁶⁸ és így tovább. Mindez persze nem jelenthette azt, hogy minden szépíró megcsinálhatta a maga karrierjét: a tisztán szépirodalmi törekvésű írók többségének nem jutott vagyoni, sőt tisztességes megélhetés sem. Sokan közülük, kivált a pályakezdés éveiben, szegénységben voltak kénytelenek élni: ilyen szegény életet vitt Reviczky Gyula,⁶⁹ Komjáthy Jenő,⁷⁰ valamint a fiatal Mikszáth Kálmán, aki a hetvenes években télen még fűteni sem tudott.⁷¹ S nyilván az anyagi szorításnak (is) volt köszönhető, hogy e korszakban egyre több olyan íróval találkozunk, akik már nemcsak a hagyományos lelkészi-tanári státusz mellett írják műveiket (mint ekkor például Tolnai Lajos vagy Baksay Sándor, kezdetben Csiky Gergely), hanem polgári állást (munkát) is vállalnak: Csengery Antal, Arany László majd Zempléni Árpád a Földhitel-Intézetben dolgoznak, Eötvös Károly ügyvédként, Gozdsu Elek főügyészként, Pálffy Albert banktisztviselőként tartja el magát. A többség persze e korban is a sajtó munkatársaként (segédmunkatársaként) dolgozik, hogy írhasson.

A „magas” irodalom működését azonban nem kizárólag a piaci mechanizmusok biztosították vagy irányították, hanem jelentős mértékben befolyásolta az egyre nagyobb szerepet kapott kultúrpolitika is. Az állam, mikor igényt tartott az irodalom nemzetfenntartó szerepének ideologikus biztosítékaira, jelentős (bár természetesen nem mindent garantáló) szerepet vállalt ennek az irodalomnak a támogatási rendjében is: a politikai protekcionizmus több téren is érvényesült, s ennek az érvényesülésnek az érintett szereplők és művek esetében anyagi juttatások is a következményei voltak. Az irodalom ebben a korszakban nyert először olyan típusú elismerést, hogy írókat képviselővé választottak (a legismertebbek Jókai, Mikszáth, ám mellettük ott van Degré Alajos, P. Szathmáry Károly vagy Tóth Kálmán is; de Aranyt és Gyulait is

⁶⁵ Lásd TÖRÖK Zsuzsa, „Legtermékenyebb összes női Íróink között”: Beniczkyné Bajza Lenke és a könyvpiar a 19. század második felében, *It*, 2015/4, 375–398. A nekrológ: RÁKOSI Jenő, *Budapesti Hírlap*, 1905. ápr. 3.

⁶⁶ Lásd adriai nyaralási és vitorlázási emlékeit: HERCZEG Ferenc, *Szelek szárnyán*, Bp., Singer és Wolfner, 1905.

⁶⁷ PAPP Ferenc, *Gyulai Pál*, Bp., MTA, 1941, 573.

⁶⁸ PAUL Sándor, *Csepreghy Ferenc (1842–1880)*, Győr, Mercur, 1934, 47.

⁶⁹ Reviczky Gyula nyomorúságos anyagi viszonyaira és kudarcos életére lásd CSÁSZTVAY TÜNDE életrajzi jegyzetét = REVICZKY Gyula, *Apai örökség, Válogatott versek*, Bp., Osiris, 2005, 369–374.

⁷⁰ Komjáthy szűkös életkörülményeire és viszontagságaira lásd KOMLÓS ALADÁR, *Komjáthy Jenő*, MTA. I. Oszt. Közleményei, 1954, 1–4, a második, életrajzi fejezetben: 388–404.

⁷¹ MIKSZÁTH, *i. m.*, 103.

felkérték, hogy induljanak választáson), hogy szerzők magas állami kitüntetését kaptak (elsők között a kiegyezéskor Arany János Szent István-rendet kapott; a későbbiekben ugyanezt nyerték: Jókai Mór, Rónay Jácint, Gyulai Pál, Falk Miksa, Thaly Kálmán);⁷² a király némely írókat – kizárólag írói tevékenységük elismeréséül – főrendi házi taggá emelt fel (Gyulai Pál 1885, Jókai Mór 1897, Beöthy Zsolt 1902, Rákosi Jenő 1903). A kultúrpolitika az egyes írók ünneplésébe, propagálásába is bele tudott és akart avatkozni: Jókai 50 éves írói jubileumát az országgyűlés koordinálta, a 100 kötetes Nemzeti kiadást (azaz a Révai Kiadó legnagyobb üzletét) az országgyűlés támogatásával sikerült megszervezni, s Jókait az ünnepen az uralkodói család is köszöntötte (s a király a magánpénztárából is juttatott neki);⁷³ Mikszáth Kálmán jubileumára pedig a nemzet visszavásárolta a családi birtokot, s a királytól ő is megkapta a Szent István-rend kiskeresztjét.⁷⁴

Az irodalom kultúrpolitikailag preferált szerepét volt hivatva felmutatni a korszak rengeteg irodalmi ünneplése. Például Lauka Gusztáv jubileumát is megünnepelték: a királytól Ferenc József-rendet kapott, Torontál vármegyétől 10 év szolgálati időt s évi 2200 forint tiszteletdíjat; a százéves Brassai Sámuelnek a király is küldött táviratot; Kiss József részére pedig oly nagyszabású ünnepet szerveztek az Akadémián, hogy mikor az ősz költő, a sok hivatalos küldöttség közepette megjelent, 500 fehér ruhás lány szórta a rózsát a költő lába elé.⁷⁵ De az állam, a kultuszminisztériumon keresztül közvetlenül is támogatott nem kevés írótvé díjak vagy ösztöndíjak formájában, s ez a juttatás sokuk részére biztosította a mindennapi megélhetést is. (Csak néhány példa: Vajda János haláláig élvezte a kultuszminisztérium éves járadékát, 1800 koronát; amikor Brassai Sámuel 86 évesen nyugalomba vonult, évi 2000 korona díjat kapott és lakhatást; Vahot Imre pedig elkeseredetten panaszkodik, hogy míg mások 6000 koronát vesznek fel, ő csak 600 koronát kap.)⁷⁶ S a kormány többek között az iskolai

⁷² Lásd KOROMPAY H. János, *Arany János keresztje, a kitüntetés*, ItK, 2012/5, 518–553.

⁷³ Lásd a Nemzeti kiadás századik kötetét: *A Jókai-jubileum és a Nemzeti díszkiadás története*, Révai testvérek kiadása, 1907. A jubileumról lásd RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „Ötvenéves aranylakodalom a Múzsával”: *A Jókai-jubileum és a Nemzeti díszkiadás története*, Budapesti Negyed, 2007, tél, 335–359.

⁷⁴ *A Mikszáth-jubileum története*, Révai Testvérek kiadása, é. n. (1911), 18, 21.

⁷⁵ Az ünnepekre lásd *Őszi rózsák*. LAUKA Gusztáv újabb költeményeiből, Ötvenéves írói működésének évfordulójára kiadja a Lauka-jubileumot rendező Bizottság, Nagy-Becskerek, 1889; FITZ József, *Brassai Sámuel*, Bp., Németh József Könyvkereskedése, 1912, 345; RUBINYI Mózes, *Kiss József élete és munkássága*, Bp., Singer és Wolfner, 1926, 36, 39.

⁷⁶ SZÉLES Klára, *Vajda János*, Bp., Gondolat, 1982, 79–80; FITZ, *i. m.*, 321; VAHOT, *i. m.*, 443. Magáról az ily típusú akcióról lásd Arany súlyosan elítélő véleményét: „Az országgyűlés »alamizsnát« dob szegény vagy *elszegényedett* (!) íróknak, gondolom olyanoknak, kik azt a minisztertől *kérik*, vagy elfogadják. [...] Ha tehát az országgyűlés egy-két jeles, kitűnő írónak (több úgyszemint igen van egyszerre) annyi nyugdíjt szavazott volna meg, amennyiből tisztes család fényűzés nélkül megélhet, vagy ami egyéb netaláni segélyforrásaival együtt e célra elegendő lett volna, de *jutalom* vagy efféle cím alatt: akkor lehetett volna mondani, hogy *tett* valamit az irodalom érdekében; így csak a szemtelenséget teszi még arcátlanabbá.” Arany János – Csengery Antalnak, 1870. augusztus 2. = ARANY János *Levelezése, 1866–1882*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2015, V, 240–242.

könyvtárak bővítésének szorgalmazásával, a közkönyvtárak támogatásával is igyekezett odahatni, hogy a „magas” értékűnek tekintett irodalmi termelést és fogyasztást ne kizárólag a kereskedelmi-piaci törvények szabályozzák vagy koordinálják.

A szépírói tevékenység intézményes rendezése, a szépírók megélhetésének általános konszolidálódása azonban mindvégig elmaradt – úgy látszik, a szépírás maradt egyedül az irodalom művelésének területei közül végletesen kitéve a piac mozgásainak. E helyzet nagyon sok szépírót aggasztott, s több elképzelés is megfogalmazódott arra nézvést, hogyan kellene folyamatosan biztosítani a „magas” szépirodalmi alkotások létrehozásának feltételeit. A legradikálisabb elképzelés, úgy látom, Éjszaki Károlynak, a termékeny írónak, a Petőfi-Társaság alelnökének (aki egyébként a Magyar Királyi Államvasutak főfelügyelőjeként dolgozott) beszédében fogalmazódott meg:

Magyarán kimondhatjuk, hogy a magyar irodalomnak, mint olyannak, nincs biztos kenyere! És nincs különösen a szépirodalomnak. Kivételképpen találkoznak talán egyes munkási, kik az élet anyagi szükségéit e forrásból bírják fedezni, de ez minden esetre oly csekély kivétel, hogy az általános állapottal szemben alig számba vehető. A magyar írók többsége utalva van a szépirodalmat csak is mellékes dolog gyanánt szolgálni. Bár geniusa és aspiratioi a munkást a szép irodalom felé hajtják, de tehetségét ott kénytelen elforgácsolni, a honnan felé a kenyér néz: hivatalokban, irodákban; és még nem is szerencse, ha lapszerkesztési irodákban: ez gyakran kripta, melybe a valódi tehetségek, a legfényesebb várakozásra jogosító tehetségek temetkeznek el[.]⁷⁷

Éjszaki a maga igényeiben odáig jut el, hogy az érdemes íróknak (hogy milyen kiválasztás alapján, azt nem döntötte el) rendszeres és hivatalos fizetést kellene kapniuk (nem mondja ki, de bizonyára feltételezi, hogy az államtól), hogy a szépíró ne legyen kiszolgáltatva sem a piac, sem a politika szeszélyes követelményeinek. Az elképzelésből – mondhatnánk: természetesen – semmi nem valósult meg, még részletes terv sem született kidolgozására. A század vége, íme, visszatért ugyanahhoz az elképzeléshez, amelyet a század elején már néhányan felvetettek: a nagy probléma a század sok-sok változása mellett is, az irodalmi élet radikális átalakulása után is, megoldhatatlannak bizonyult.⁷⁸

⁷⁷ ÉJSZAKI Károly *elnöki beszéde a Petőfi Társaságban* (1879. január 6.) = *A Petőfi Társaság Évkönyve*, szerk. SZANA Tamás, Bp., 1879, V–XV.

⁷⁸ S e dilemmát a 19. század szépen áthagyományozta a huszadik századra is – ahol is, rendszerek és kultúrpolitikák változásai mellett is, a problémát ugyanúgy nem sikerült sohasem tisztázni, sem megoldani.

MARGÓCSY ISTVÁN
ny. egyetemi docens
ELTE BTK, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
margocsy.istvan@btk.elte.hu

*“I Reach for my Pen as a Workhand”
Literary Activity as Work and Enterprise
(Sketch of 19th Century)*

Abstract: This essay focuses on the relationship between Hungarian literature and economy in the nineteenth century. It does not offer a sociological analysis of the capitalist turn of literary life. Instead, it examines how Hungarian literary authors themselves reflected upon the economic conditions of possibility of making literature. In the first third of the century, literary authors did not aim to earn money with their works: they presented their oeuvre as a sacrifice to the muses or to the nation. By the mid-nineteenth century, a literary market emerged in Hungary and literary authors pictured themselves as active agents on the market. This was the first time writers could earn a living from publishing. By the end of the century, the mass production of literature enabled the emergence of wealthy authors, but it also made literary failure possible, which could result in their impoverishment.

Keywords: literary marketplace, economic conditions of making literature, the mass production of literature

DOI: [10.37415/studia/2021/3-4/7-29](https://doi.org/10.37415/studia/2021/3-4/7-29).

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

